

ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА НА СУТНІСТЬ ПРАВА

На підставі аналізу наукової спадщини мислителя окреслено розуміння ним сутності права. Учений визнавав, що право не залишається незмінним у своєму розвитку, а підпорядковується прогресу історичної еволюції. У поглядах І.Франка щодо сутності права визначальним є прикладний аспект. Він розумів право як таке, що пронизане ідеями гуманності та справедливості, регулює відносини між людьми, забезпечує волю і недоторканність особи.

Постановка проблеми. І.Франко дослідив процес виникнення права зі звичаїв додержавного суспільства, його перетворення на правовий звичай (звичаєве право), що з часом поступається іншим формам виразу права, зокрема, закону. Для І.Франка історія виникнення права, принципи його розвитку слугували відправним пунктом для з'ясування сутності самого права. Учений визнавав, що право не залишається незмінним у своєму розвитку, а підпорядковується прогресу історичної еволюції. Кожній епосі властиве, як зазначав І.Франко, характерне тільки для неї розуміння права. Зміна соціальних традицій та пануючих у суспільстві уявлень про справедливість, рівність і свободу впливають на зміну ціннісної сутності права. Учений розглядав право як одне із складних явищ об'єктивної реальності, з властивою йому традицією, культурою та історією. У поглядах І.Франка щодо сутності права визначальним є прикладний аспект. Він розумів право як таке, що пронизане ідеями гуманності та справедливості, регулює відносини між людьми, забезпечує волю і недоторканність особи.

Ступінь наукової розробки проблеми. У статтях В.Сокурєнка "Державно-правові погляди Івана Франка" (1966) [7], "Політичні і правові погляди І.Франка" (1986) [6] описані міркування письменника щодо процесу виникнення права, розуміння І.Франком сутності цього інституту. Особливо слід виділити спеціальні дослідження О.Скакуна. У монографії "Іван Франко" (1987) вчена проаналізувала політико-правові аспекти творчості І.Франка [3]. Особливо главу присвячено власне правовим поглядам І.Франка, розглянуто його міркування щодо права та закону. О.Скакун підкреслила, що в державно-правових ідеях І.Франка виражене його загальносоціальне та пізнавальне відношення до політичної і правової дійсності та перспектив її розвитку. О.Копиленко у монографічному дослідженні 1990 р. "Політико-правові ідеї Т.Шевченка та І.Франка в сучасній ідеологічній боротьбі" розглянув окремі положення правових міркувань І.Франка [2].

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі аналізу окремих філософських, політичних, економічних, історичних і літературознавчих праць І.Франка визначити погляди мислителя щодо сутності права.

Виклад основного матеріалу. При розгляді питань про виникнення, сутність та джерела права І.Франко виявляв схильність до інтегрування елементів природно-правового, соціологічного і формально-догматичного право пізнання. Він зазнав впливу різних теорій походження держави і права – органічної, теологічної, патріархальної, договірної, історико-матеріалістичної, насильства. Серед ідейних натхненників письменника в різні періоди його світоглядної еволюції були: І. Кант, О.Конт, К.Маркс, Г.Спенсер, М.Драгоманов, С.Подолинський, О.Єфименко, М.Грушевський, В.Охримович та ін.

Дослідник правової позиції І.Франка В.Сокурєнка зауважує, що він „... дав аналіз класової суті права і спробував виявити роль права в регулюванні суспільних відносин” [6, с.118]. В.Сокурєнка також наголошує на протилежності правових поглядів письменника позиціям „буржуазних економістів і соціологів”. Потрібно визнати, що В.Сокурєнка, в період написання своїх статей про правові погляди І.Франка, перебував у визначених рамках ідеологічної системи. Це і позначилось на його твердженнях щодо творчої спадщини письменника.

За своїм змістом і призначенням право є складним, багатоаспектним явищем, з чим і пов'язана різноманітність підходів до його розуміння. У своїх наукових і публіцистичних працях І.Франко намагався з'ясувати "що є правом", розглядав і аналізував існуючі на той час концепції праворозуміння. Досліджуючи історію виникнення та розвитку державно-правових систем у різних народів, І.Франко сформував чітку уяву про сутність права.

Учений наголошував, що „... пізнання історичної еволюції певної інституції, певного вірування, певної системи мислення є першою

елементарною умовою зрозуміння тієї справи, є доброю половиною її зрозуміння, яке без того буде лише абстрактним і довільним...” [8, т. 45, с. 258]. З огляду на це, для з’ясування поглядів письменника щодо розуміння права, важливо проаналізувати розгляд І.Франком процесу історичного розвитку права. Інтерес до цієї проблематики, як підкреслює О.Скакун, І.Франко виявив ще в роки навчання на філософському факультеті Львівського університету. [3, с. 80]. Саме тоді біографічні чинники спонукали письменника замислитись над сутністю права. Після безпідставного арешту у червні 1877 р. та несправедливого засудження, що характеризується правниками як судова фікція, письменник зайнявся вивченням римського права. Після повернення до навчання в університеті, І.Франко цілеспрямовано вибирав дисципліни для вивчення. Він писав: “Я, щоправда не покинув університетських студій, але трактував їх уже не як студії для хліба, а тільки шукав способів поповнити дійсно прогалини свого знання” [8, т. 33, с. 348]. Серед відвідуваних курсів були лекції з римського права професора Ф.Зрудловського.

Зауважимо, що при дослідженні правових поглядів І.Франка важливо визначити, хто вплинув на формування і утвердження його правових поглядів. В цьому аспекті необхідно також враховувати всі обставини тієї дійсності, у якій він жив і творив. Як правило, праці радянського періоду обмежувались висвітлення (або швидше підтягуванням) тих позицій письменника, які можна було зіставити з марксистським вченням про право. Згідно з марксистською теорією право – це возведена в закон воля панівного класу. Його зміст визначається матеріальними умовами життя цього класу, а закон – це державна воля панівного класу. Радянські дослідники правових поглядів І.Франка всіляко підкреслювали їхню схожість з ідеями К.Маркса.

Ми вже звертали увагу на вплив М.Драгоманова при формуванні окремих правових позицій світогляду І.Франка. Наголосимо, що М.Драгоманов розумів право як вираз загальної волі народу, нації. Він вважав, що тільки на цій основі може бути побудований закон. „Право, сформульоване, закріплене в законі, повинно передусім закріпити політичні свободи, адже без них воно не діє. Отже, суть політичної боротьби – в боротьбі за право, закон. Насильницька революція руйнує право. Драгоманов виступав за конституційні реформи, був прибічником „правління законів, а не людей.” Конституцію розумів як верхній закон, що встановлює поділ влади і

гарантує права людини, які охоплює судова система” [4, с. 31]. Подібні твердження знаходимо у наукових та публіцистичних розвідках І.Франка.

Як зазначає О.Скакун, в Галичині у ХІХ столітті найпопулярнішими були соціологічна теорія права і теорії „відродженого” природного права. Дослідниця вказує на критичне ставлення І.Франка до цих правових теорій [3, с. 81-82]. Соціологічна юриспруденція в Австро-Угорській державі існувала у вигляді т.зв. руху за „вільне право”. Його засновником був правознавець та соціолог Є.Ерліх. Вчений різко виступив проти пануючого в той час формалістичного підходу до права. Він приділяв велику увагу вивченню законодавства, дослідженню звичаєвого права, судової практики, явищ господарського життя. Збирав обширний фактичний матеріал, на основі якого намагався дати „нове” теоретичне обґрунтування існуючого права. Є.Ерліх вважав, що правові установи ґрунтуються не тільки на правових нормах. Мораль, релігія, звичаї, пристойність та ін. проникають і в право. Позитивне право, на його думку, нездатне охопити всю багатогранність правового життя. Точками дотику поглядів І.Франка та Є.Ерліха, на нашу думку, можна вважати такі: заперечення тотожності права і закону; розуміння права як вчорашнього звичаю і звичаю – як права завтрашнього.

Що ж до розповсюдженої в Австро-Угорщині теорії “відродженого” природного права то, за спостереженням О.Скакун, „особливо часто в працях І.Франка ми зустрічаємось з критичною оцінкою різноманітних модифікацій теорії природного права, зокрема неокантианства” [3, с. 82]. Спробуємо розібратися у цьому. Окремі ідеї про природні права характерні для вчень Стародавньої Греції, але тільки в ХVІІ ст. було сформоване цілісне вчення про природні права, направлено проти феодального свавілля на захист ідей свободи і рівності. Представниками цієї школи права були Ж.-Ж.Руссо, Дж.Локк, Б.Спіноза, Г.Гроцій, Ф.Вольтер, П.Пестель, Г.Сковорода.

І. Франко у розвідці „Університети в Росії” (1887 р.) описуючи процес „християнізування” Казанського університету імператором Олександром І на початку ХІХ ст., зауважував: „Реакція все поперевертала догори ногами. Професора природного права, яке для реакції найбільше було сіллю в оці, змусили викладати за реакційним підручником. Утворено кафедру конституційного права, але не з тою метою, щоб доводити необхідність конституційного порядку, а виключно для того, щоб очорнювати і висміювати цей порядок і будь-яке прагнення до нього. Замість

римського права викладалося візантійське. Ректора університету професора Сольцева ретроградно звинуватили в тому, що він, йдучи за „Критикою чистого розуму” Канта, природне право виводив не з священного писання, а з чистого людського розуму” [8, т. 46, кн. 1, с. 496]. Ці зміни І. Франко називав „поворотом до гіршого”, а апогеєм такої християнізації він вважав звільнення з посади професора Петербурзького університету, російського юриста О.Куніцина за його твір „Право природи”, тисяча примірників якої було конфісковано.

Характеризуючи здобутки XVIII століття, І.Франко наголошував: „Вік той, що породив знамениті трактати Руссо о вихованні нормальної одиниці людської („Emili”) і о повороті людей на лоно природи, що оголосив „Права чоловіка” яко основу цілої суспільної будови, мусив безмірно піднести вагу одиниці людської” [8, т. 27, с. 288-289].

Стаття І.Франка “Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм” (1904) висвітлює окремі аспекти Франкового розуміння проблеми природного права. Аналізуючи цікаву брошуру „Послання пастирське Андрея Шептицького митрополита... до всесестного духовенства епархий о квестії соціальній” І. Франко, торкався проблеми єдності права та обов’язку. Він визнавав повну рацію митрополита щодо необхідності говорити людям не тільки про їх права, але і про їхні обов’язки. Замовчування накладених разом з правами обов’язків – не правильно. Письменник також наголошував на мінливості виміру справедливості: “Кожен вік і рівень цивілізації має свою справедливість, свою міру, яка для інших може бути цілком несправедливою” [8, т.45, с.393]. Для прикладу письменник навів ставлення до інституту рабства. У давні часи, як підкреслював учений, утримування рабів вважалось справою природною та натуральною, без цієї інституції не уявлялось існування держави. І.Франко зазначав, що раби, як і всі люди володіли природними правами, але їх права не тільки не визнавались, але і всіляко утискались, а самі раби були абсолютно безправними. Подібні міркування він висловлював і щодо інституту кріпосного права.

І. Франко аналізував також право недужого, право еретиків і атеїстів. Він підкреслював, що за Христових часів божевільних в’язали та заковували в ланцюги, а для сучасного періоду це сприймається як варварство. Щодо права еретиків та атеїстів, вчений зауважує: „Адже на підставі етики, якої центром, джерелом і метою є Бог, церков півтори тисячі літ уважала своїм

правом і обов’язком нищити та переслідувати таких людей, уважала їх винятими з-під усякого права, з одним хіба правом на ганебну смерть „без розливу крові”, тобто на огнюному кострі, причім, одначе, роблено маленький виїмок хіба задля тих інтелігентних злочинців, що вміли читати й писати, виїмок такий, щоб перед смертю відрубати їм руку і вирвати язик. Се потодішньому було право і була справедливість...” [8, т. 45, с. 393-394].

І.Франко вважав, що право, як міра справедливості, було первинним відносно права позитивного. У праці 1913 р. „Азбучна війна в Галичині 1859 р.” письменник наголошував: „Те правило, що практика попереджає теорію, служить також для інших наук: уперед були народи, держави та правительства, ніж письменники про штуку, панування, адміністрацію та права народів. Уперед були суди та вимір справедливості, ніж писані статuti та судові процедури” [8, т. 47, с. 573]. На його думку, право, в реальному і практичному прояві, постає насамперед як визначена вимога або правило корисного і справедливого вирішення конфлікту зацікавлених у його вирішенні сторін. В якості вимог або правил право містить у собі визначену міру свободи у поведінці сторін. На відміну від права закон – це письмово фіксований формальний припис верховної влади в державі, які діють у її межах. Всі, хто підпадає під формальні і абстрактні вимоги закону, стають пов’язаними вимогами держави.

Питання праворозуміння І. Франко порушує у праці 1899 р. „Юрій Брандес”. Аналізуючи головні ідеї діяльності Ю. Брандеса, І. Франко подає своє розуміння поглядів Ф. Ніцше – представника ірраціоналізму і волюнтаризму в філософії, який визнавав владу найбільшою цінністю у суспільстві і метою існування людства. Політику, право, державу і законодавство Ніцше відносив до суспільних сфер буття. Право він розглядав як похідне від волі до влади, критикуючи теорії і природного права і вчення про рівність і свободу людей. Джерело права він вбачав і силі і перевагах надлюдини [1, с. 196]. І. Франко критикував ставлення Ніцшевської надлюдини до законів. Він зауважував: „...Ніцше і ніцшеанці бачать кожний у собі самім такого героя, вважають кожний сам себе вищим понад усі закони, понад усякий суспільний розвій, жадають від суспільності для себе всього, не даючи їй за те нічого сінько” [8, т. 31, с. 382].

На думку І.Франка діючі писані правові норми не є виключно твором законодавця чи юристів. Він вважав, що це позитивне право є

наслідком довговікового розвитку, що відбувається під впливом потреб життя. Саме цей розвиток правових норм відбувається часто проти волі влади, і його напрямком визначається самим життям. В 1891 р. у студії „Ворог народу” вчений стверджував, що абсолютної правди немає, оскільки людина існує не задля якоїсь абстрактної правди. Все зовсім навпаки: будь-яка правда є наслідком певних суспільних і духовних людських стосунків” [8, т. 28, с. 216].

Висновки. Отже, незважаючи на відсутність у І.Франка єдиного комплексного дослідження, присвяченого виключно питанням сутності права, у окремих філософських, політичних, економічних, історичних і літературознавчих розвідках містяться роздуми вченого над окресленою проблемою. Необхідно пам’ятати про вплив різних теорій виникнення держави і права на позицію мислителя, а також еволюційну змінність його поглядів. Це ускладнює однозначну оцінку його тверджень в межах певної концепції. Існуючі в Галичині на зламі ХІХ – ХХ століть теорії праворозуміння, певною мірою відобразилися на Франкових поглядах щодо сутності права. Учений розмежував поняття “право” та “закон”, визнавав за людиною її природні, вроджені права. Він розумів право як таке, що пронизане ідеями гуманності та справедливості, регулює відносини між людьми, забезпечує волю і недоторканність особи. У поглядах І.Франка щодо сутності права визначальним є прикладний аспект.

Стаття надійшла до редколегії 14 грудня 2010 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифороком.

Список літератури

1. Демиденко Г. Г. История учений о государстве и праве : курс лекций / Г. Г. Демиденко. – Харьков : Факт, 2001. – 383 с.
2. Копиленко О. Л. Політико-правові ідеї Т.Шевченка та І.Франка в сучасній ідеологічній боротьбі / О. Л. Копиленко. – К. : Наук. думка, 1990. – 116 с.
3. Скакун О. Ф. Иван Франко: (из истории политической и правовой мысли) / О. Ф. Скакун. – М., 1987. – 128 с.
4. Сокуренок В. Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине ХІХ века (М. Драгоманов, С. Подолинский, О. Терлецкий) / В. Г. Сокуренок. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1966. – 162 с.
5. Сокуренок В. Г. Погляди М. П. Драгоманова на походження і суть держави і права / В. Г. Сокуренок // Вісник Львів. ун-ту : серія юрид. наук. – Львів, 1965. – С. 78–84.
6. Сокуренок В. Г. Политические и правовые взгляды Ивана Франко (К 130-летию со дня рождения) / В. Г. Сокуренок // Сов. гос-во и право. – № 10. – 1986. – С. 116–121.
7. Сокуренок В. Державно-правові погляди Івана Франка / В. Сокуренок // Радянське право. – 1966. – № 5. – С. 8–12.
8. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко / Редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Поклики на це видання в тексті в квадратних дужках : перша цифра означає том; друга – сторінку.

О.Б. Бунчук

Ivan Franko’s views on the essence of law

Summary

Ivan Franko’s understanding of law is described on the basis of analysis of the thinker’s scientific heritage. The scientist admitted that law does not remain unchangeable but evolves in the course of historical development. Ivan Franko’s views on the essence of law are characterized by applied nature. He understood law as based on ideas of humanity and justice, regulating human relations, securing personal liberty and immunity. He viewed law as a social product formed under influence of morality, traditions, customs, reflecting needs and interests of an individual and, therefore, is primary to the state and positive law.

О.Б. Бунчук

Взгляды Ивана Франко на сущность права

Аннотация

В исследовании проанализированы работы писателя и рассмотрены его взгляды на сущность права. Мыслитель указывал на эволюционную особенность права. Право он понимал как явление, которое отображает идеи гуманизма и справедливости. И. Франко считал, что право формируется под влиянием морали, традиций, обычаев, оно отображает интересы людей.

